Олена Андрієць

Формування професійного мовлення майбутнього вчителя-словесника засобами науково-навчального тексту

Вищий навчальний заклад України насьогодні перебуває у стані оновлення, зумовленого його євроінтеграцією та приєднанням до Болонського процесу. Глибинні зміни вищої педагогічної школи юридично базуються на таких державних документах, як Конституція України, Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Закон про вищу освіту, Державна програма «Вчитель», Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, Програма щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки. Відтак, проблема підготовки педагогічних працівників та формування їхньої професійної мовленнєвої комунікації є однією з найважливіших у системі сучасної освіти.

Основою фахової підготовки майбутніх учителів-словесників є текстоцентричний підхід до навчання, зокрема науково-навчальні тексти, що служать джерелом професійних знань, теоретичною базою для засвоєння лінгвістичних та лінгводидактичних понять і явищ.

Загальні питання вивчення науково-навчального тексту порушували у своїх працях мовознавці Н. Валгіна, С. Єрмоленко, Л. Златів, А. Коваль, М. Кожина, І. Кочан, Л. Мацько, О. Пономарів, Д. Розенталь та ін.; лінгвістичні напрями, присвячені вивченню професійного тексту, є провідними в дослідженнях А. Загнітка, Л. Кравець, Л. Мацько, Р. Семеног; методичні засади формування фахової мовнокомунікативної компетенції сучасних випускників ВЗО знаходимо у працях методистів (О. Горошкіна, Т. Ладиженська, А. Нікітіна, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін.).

Попри наявність праць у галузі розвитку фахового спілкування студентів-філологів, проблема формування професійного мовлення майбутнього вчителя-словесника засобами науково-навчального тексту не була предметом спеціального дослідження, що зумовило вибір теми статті й окреслило її основну **мету** – з’ясувати поняття «науково-навчальний текст» та визначити його роль у формуванні мовної особистості студента ВЗО.

Загальновідомо, що науковий стиль української мови має декілька підстилів – власне науковий, науково-навчальний, публіцистичний, технічний,

– які постійно використовуються для створення, трансформування різних типів навчальних текстів відповідно до мети і завдань спілкування.

Не зупиняючись на всіх функціональних підстилях наукового стилю, розглянемо лише науково-навчальний, тексти якого є предметом нашої статті.

Науково-навчальний підстиль використовується для написання підручників, посібників та іншої літератури, призначеної для наукових закладів. Зміст і стиль підручників і навчальних посібників, навчальних лекцій розраховані на відповідність програмі, завданням та умовам навчання.

Аналізуючи підручники зі стилістики, ми переконалися, що дослідники особливу увагу приділяють науковому стилю: його виникненню, історії розвитку, функціям, мовним особливостям. Проте не у всіх опрацьованих нами джерелах трапляється детальний опис науково-навчального підстилю, ще рідше – його визначення. Тому подаємо власне тлумачення терміна: науково-навчальний – це підстиль наукового стилю, яким складаються посібники, підручники, науково-навчальні довідники, виголошуються доповіді, лекції, призначені для повідомлення наукової інформації в певному навчальному закладі з урахуванням вікової категорії читача (слухача) та рівня вже отриманих знань, умінь і навичок. Таке тлумачення цієї дефініції дозволяє нам конкретніше розглядати науково-навчальний текст в умовах шкільного й вузівського навчання та розробляти методику його опрацювання.

Особливості всіх функціональних стилів (у тому числі й науково-навчального) розглядаються на основі різних видів тексту, що є релевантною одиницею функціонально-стилістичних досліджень.

У сучасній науковій літературі відсутнє чітке розмежування «науковий» і «навчальний» тексти, крім того, вже існуючі положення дуже суперечливі. Так, на думку Р. Будагова, немає підстав виділяти окремі підстилі в мові науки [1, 72–73]. З іншої точки зору (М. Кульгав), науковий текст має окремий підстиль науково-гуманітарної літератури [5, 40]. «Можна ставити питання про існування підстилю наукової літератури гуманітарного профілю, – пише Е. Троянська, – оскільки для деяких витворів цієї літератури значно більшою мірою властиві елементи емоційного, образного, оцінного. Але, з іншого боку, якщо врахувати, що це єдиний прийом, який у гуманітарній літературі реалізується не повною мірою..., то таке виділення є в цілому необов’язковим» [10, 230]. До «виправданих» (за її словами) підстилів дослідниця відносить науково-популярні й науково-публіцистичні тексти.

Своєрідне визначення терміна «навчальний текст» у 90-х рр. XX ст. запропонував Г. Зоммер. На його думку, цей підстиль використовується з

навчальною метою, причому роль головного критерію повинен посідати дидактичний, а не лінгвістичний. Головним критерієм учений уважає функцію навчального тексту для творення нових усних і письмових текстів [3, 224].

За Г. Трофімовою, навчальний текст – це єдність структурного змісту, форми і засобів вираження... Модель наукової інформації, яка, в свою чергу, розуміється як дидактично опрацьований мовний матеріал, відповідний формі, що полегшує його засвоєння [9, 61]. Дослідниця подає й класифікацію системи навчальних текстів, що включає: спеціально складені авторами навчальні матеріали; оригінальні тексти, оброблені відповідно до визначеної навчальної мети; автентичні тексти, що використовуються з відповідною метою [Там само].

На інших позиціях стоїть Т. Кудрявцева, яка відмежовує навчальні тексти від усіх інших, характеризуючи їх відповідно до тих чи тих дидактичних завдань. Навчальний текст, на її думку, виконує дві функції (служить зразком реальних мовленнєвих витворів (текст-зразок) і показує використання мовних одиниць різних рівнів (текст-демонстратор), що видно з його мовного оформлення. Авторка виділяє й «натуральні» тексти-«препарати», написані спеціально, з певною метою, що в зміненому чи розгорнутому вигляді, з різним ступенем адаптації спрямовані на навчальне спілкування [4, 8–9].

Цінною для нашого дослідження є думка Т. Троніної, яка поєднує у своїх лінгводидактичних розробках навчальний текст з науковим змістом його викладу і доходить до такого висновку: «Оскільки будь-який зміст не може бути виражений інакше, ніж у формах наукового мовлення, навчальні тексти створюються в доступній для даного віку школярів формі, але безперечно в співвідношенні з нормами наукового мовлення» [7, 147]. Ці тексти вона називає навчально-науковими.

Серед наукових праць, присвячених науково-навчальному тексту, заслуговують на увагу теоретичні положення Л. Златів. Дослідниця трактує поняття науково-навчального тексту як «спеціально підібрані з фахової літератури тексти загальнонаукового і професійного спрямування й написані науково-навчальним стилем, тексти-«препарати» (за Т. Кудрявцевою), пристосовані до використання для певних дидактичних завдань» [2, 36].

Останнім часом учені приділяють увагу питанню усного й писемного тексту загалом, і науково-навчального зокрема. Помітними у висвітленні цих питань є праці М. Бахтіна, І. Гальперина, Т. Дридзе, Л. Лосєвої, В. Мельничайка, О. Митрофанової, М. Пентилюк, М. Шанського.

Ураховуючи вищезазначене, доходимо висновку: науково-навчальний текст – це писемне або усне висловлювання науково-навчального стилю, що містить пізнавальну наукову інформацію загальнонаукового та фахового характеру (основні відомості про нього представлено в схемі 1.1).

Як видно зі схеми, кожний текст передбачає розкриття теми, основної думки, адресат мовлення, мету та місце спілкування; належить до одного із стилів, підстилів – у нашому випадку – науково-навчального, – що має такі функції, як повідомлення, навчання, з'ясування, доказ наукових тверджень, явищ, знань; реалізується в усній чи писемній, монологічній чи діалогічній формах та різноманітних жанрах (лекція, доповідь, реферативне повідомлення, виступ, відгук та ін.), а також має свої специфічні вимоги до побудови (науковість, точність, логічність, чіткість, правильність тощо).

Робота студентів з науково-навчальним текстом надає широкі можливості здійснювати в комплексі навчально-пізнавальну, тренуючу, контролюючу, коригувальну, дослідницьку діяльність, що певною мірою формує й розвиває професійне мовлення кожної особистості. Науково-навчальні тексти філологічного спрямування вимагають від студента вагомої лінгвістичної освіченості, оскільки саме вони у подальшому практичному зростанні виступають джерелом і носієм інформації, засобом впливу й переконання. Відтак наукове спілкування майбутнього фахівця має бути обов'язково нормативним і досконалим.

Нині філологічна підготовка студентів вищої школи, а, отже, й формування їхнього професійного мовлення, базується на таких основних поняттях як мова, мовлення, терміносистема, комунікація, риторична вправність, що в свою чергу сприяють низці компетенцій – комунікативній, лінгвістичній і філологічній.

Схема 1.1

Лінгвістичні основи опрацювання науково-навчальних текстів студентами-філологами

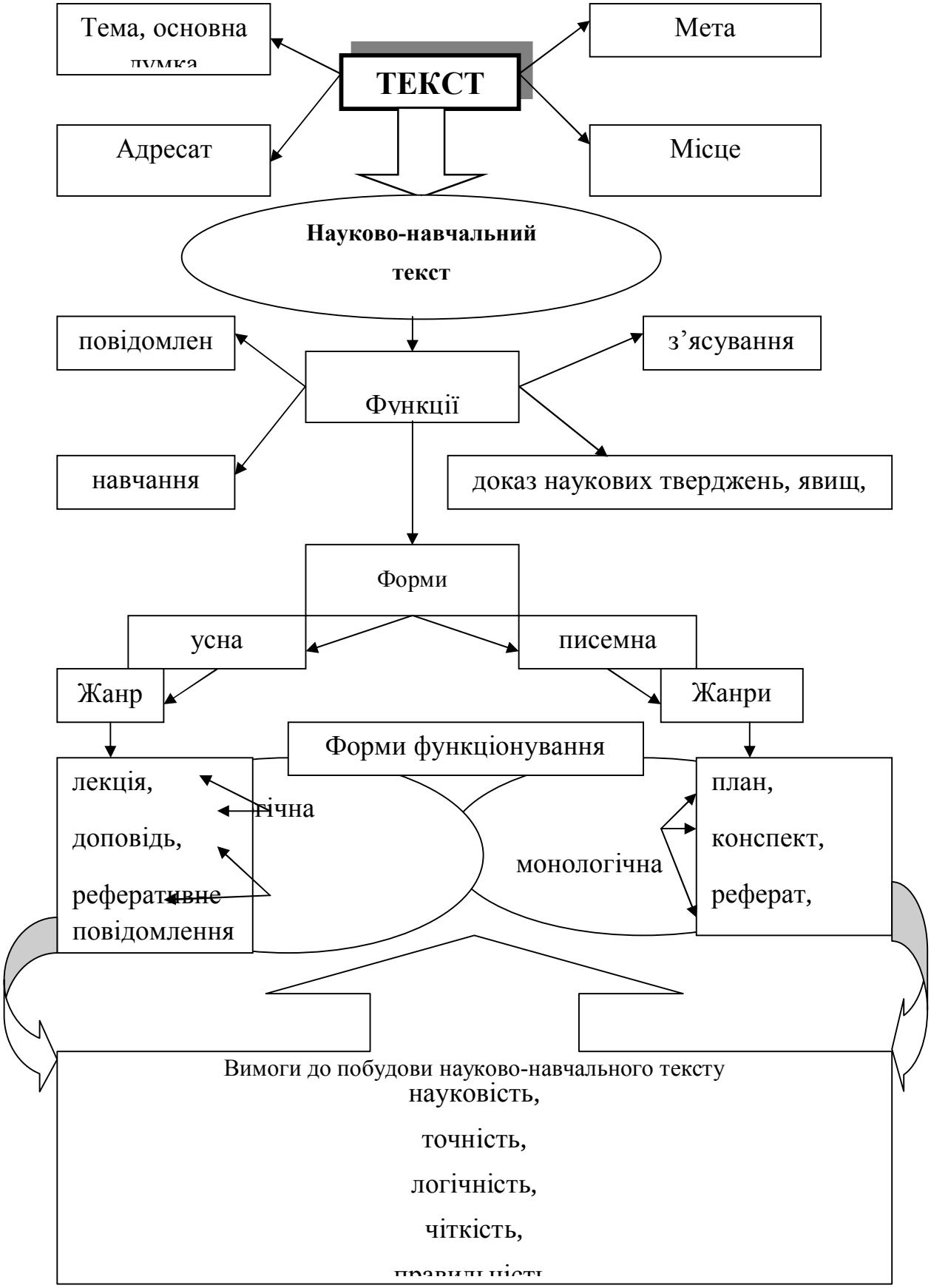

У процесі навчання студенти набувають знань про саму мову, її термінологічний склад, граматичну структуру, закони розвитку, мовні норми на всіх рівнях її ієрархічної системи, одержують уявлення про значення мови в ментальності української держави, у соціумі, розвитку інтелекту людини тощо. Це і становить мовну компетентність студента.

Реалізація мови здійснюється у процесі мовлення, або мовленнєвої діяльності, яка, на думку М. Пентилюк, являє собою «сукупність психофізичних дій організму людини, що спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи писемній формі» [6, 9].

Мовленнєва діяльність (аудіювання, говоріння, читання, письмо) спирається на мовні знання і є основним засобом формування мовної особистості, яка комунікативно вільно користується лінгвістичними поняттями, володіє вміннями будувати професійні тексти у різних сферах спілкування, тобто забезпечує її мовленнєво розвинену компетенцію.

Мовленнєва компетенція, за словником з української лінгводидактики, «складова комунікативної компетенції; діяльність людини, спрямована на розуміння або створення тексту (усного чи писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності» [8, 83].

У зв’язку з розвитком психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативістики, комунікативної, комп’ютерної, прикладної лінгвістик та інших інтердисциплінарних галузей прикладних наук, значно зросла зацікавленість комунікативного підходу до навчання мови, а відтак комунікативної компетентності майбутніх учителів.

«Комунікативна компетентність, – на думку вчених, – здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання» [8, 70].

Вузівська методика орієнтує викладача на розвиток особистості студента як реципієнта (слухача і читача) та комуніканта (мовця), який вміє спілкуватися в усній і писемній формах, користуючись засобами української мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності.

Як слухач студент повинен розуміти запропонований науково-навчальний текст, його фактичний зміст, тему й основну думку, мовні засоби прослуханого висловлювання і дати йому оцінку. Читання студентами фахового тексту зазначеного підстилю передбачає демонстрацію виразного мовлення з дотриманням швидкості, дикції орфоепічних та інтонаційних норм, розуміння прочитаного, врахування особливостей слухачів. Названі рецептивні види мовленнєвої діяльності позитивно впливають на формування професійного мовлення майбутнього філолога.

Студент-комунікант як особа, яка бере участь у спілкуванні (діалозі, полілозі), удосконалює своє професійне життя засвоюючи продуктивні види мовленнєвої діяльності – говоріння та письмо. Уміння говорити – одна з головних особливостей комунікативної особистості. Активізація процесу

формування цього вміння сприяє розвиткові вербальної пам'яті, швидкому доборі потрібних мовних засобів під час спілкування, комунікабельності тощо.

Важливою умовою розвитку фахово-мовленнєвої компетентності та задоволення професійних потреб у подальшій педагогічній діяльності є оволодіння студентами писемним мовленням, мета якого полягає у створенні точного і грамотного висловлювання власних думок у різних типах, стилях і жанрах виробничо-професійного спілкування.

Отже, формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника здійснюється під час опрацювання всіх видів мовленнєвої діяльності. Ця робота тісно пов'язана з сприйманням науково-навчальних текстів, їх аналізом та продукуванні в усній чи писемній, моно- чи діалогічній (полі- логічній) формах.

Становлення й розвиток професійної мовно-комунікативної особистості вимагає від неї не тільки знань з мови, удосконалення лінгвістичної компетенції студента, але й загально філологічної, що включає в себе культуру спілкування, елементи мовної етики, розвиток риторичних здібностей.

Таким чином, майбутній учитель – це носій знань, людина з високими інтелектуальними і моральними якостями, комунікативно й професійно спроможна реалізувати основні ідеї мовної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будагов Р. Литературные языки и языковые стили. – М.: Высш. шк., 1967. – 375 с.
2. Златів Л.М. Формування у студентів філологічного факультету умінь сприймати і відтворювати зміст науково-навчального тексту. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Тернопіль, 2000. – 282 с.
3. Зоммер Г. Типы письменних учебных текстов для развития говорения и письма // Вопросы лингвистики и лінгводидактики. Материалы конференции МАПРЯЛ. – Краков, 1996. – С. 223–228.
4. Кудрявцева Т.С. Учебный текст как объект лингводидактического описания руського язика: функции, типология, принципы оценки: Автор. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Моск. пед. гос. ун-т им.Ленина. – М., 1985. – 16 с.
5. Кульгав М.П. Основные черты и синтаксические средства их реализации в современной научно-технической литературе: Дис. … канд. пед. наук: 13.00.02. – М. 1964. – 434 с.
6. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С. 8–10.
7. Работа над умениями и навиками по русскому язику в 4–8 классах: Кн. для учителя: Из опыта работы / Сост. И.В. Галлингер, С.И. Львова. – М.: Просвещение, 1988. – 159 с.
8. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – Ленвіт, 2003. – 149 с.
9. Текст – 2000: Теория и практика. Междисциплинарные подходы:

материалы Всероссийской научной конференции. Часть II / УдГУ – Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2000. – 162 с.
10. Троянская Е.С. Лингвистическое исследование немецкой научной литературы. – М., 1982. – 310 с.